

Қ. Ғабитханұлы*

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан
*e-mail: kayrat.g@mail.ru

ҚЫТАЙЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІККЕ ИЕ ЛЕКСИКАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ТРАНСЛИТЕРАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ АУДАРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация. Қытайлық ерекшелікке ие лексика – қытай тіліне ғана тән, уақыттың, дәуірдің, өзіндік ерекшеліктерін сипаттайтын заттарды, ұғымдарды немесе құбылыстарды білдіретін сөздер. Ондай лексика қытай қоғамының саяси, экономикалық, мәдени, әлеуметтік өмірі және т.б. барлық салаларын қамтиды. Өзге тілдердің лексикасымен салыстырғанда, қытайлық ерекшеліктері бар лексиканың өзіндік «болмысы» мен мәдени коннотациялық мағынасы болады. Қазіргі кезде этносаралық қарым-қатынастың дамуына байланысты аударманың ролі артуда. Зерттеудің мақсаты – қытай тіліне ғана тән, өзге тілдерде кездеспейтін мәдени коннотацияға ие лексиканы аудару жолдарын қорсету. Қытайлық ерекшелікке ие сөздер сол елдің өзіне тән тарихи, мәдени ерекшеліктерін көрсетеді. Оларды дұрыс аудару – аударма үдерісіндегі өзекті мәселелерінің бірі. Зерттеу туралы идея – мәдениеттер арасындағы қарым-қатынасты жүзеге асыру мен жақсартудан туған деуге болады. Аударма үдерісінде белгілі бір қатып қалған тәсілдерге жабысып қалмай, мәселеге макро және динамикалық тұрғыдан қарап, аударма тәсілдерін өзара ұштастыра білудің маңызы зор. Қытаймен арадағы әртүрлі ынтымақтастық, түрлі алмасулар мен коммуникациялар тіл арқылы жүзеге асады. Ал қытайлық ерекшелікке ие сөздер мен саяси терминдерді аударудың дәлдігі тілдік коммуникацияға тікелей әсер етеді. Зерттеу жұмысының практикалық маңызы міне осыған байланысты. Зерттеудің құндылығы – зерттеуде осы мәселелерді дұрыс шешудің жолдары қарастылып, аталған лексикалық топты таңбалау, аудару, транслитерациялау жолдарының көрсетілуінде деуге болады. Зерттеу нәтижесінде қытай тіліне ғана тән лексиканы қазақ тіліне аудару барысында қытай мәдениетінің коннотациясын дұрыс білдіру үшін дыбыстық аударма (транслитерация), түсіндірме аударма, сөзбе-сөз аударма және еркін аударма тәсілдерінің бәрін қолдануға тура келетіндігі тұжырымдалған.

Тірек сөздер: қытай тілі, қазақ тілі, қытайлық ерекшелікке ие лексика, аудару тәсілдері, транслитерация, түсіндірме аударма, сөзбе-сөз аударма, еркін аударма.

К. Ғабитханұлы*

Институт языкознания имени Ахмета Байтурсынулы, Алматы, Казахстан
*e-mail: kayrat.g@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ТРАНСЛИТЕРАЦИИ И ПЕРЕВОДА КИТАЙСКОЙ ЛЕКСИКИ С НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СПЕЦИФИКОЙ НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. Китайская лексика, имеющая национальное и культурное значение, представляет собой слова, уникальные для китайского общества, которые выражают предметы, понятия или явления, имеющие свои особенности времени и эпохи. Такая лексика охватывает все сферы политической, экономической, культурной и социальной жизни китайского общества. По сравнению со словарным запасом других языков можно увидеть, что некоторые слова в китайском языке имеют свои собственные культурные коннотации. В настоящее время в связи с развитием межнациональных отношений роль перевода возрастает. Цель исследования – выявить способы перевода лексики, имеющей культурный оттенок, уникальный для китайского языка и не встречающийся в других языках. Слова с китайской характеристикой отражают исторические и культурные особенности, присущие самой стране. Их правильный перевод является одной из актуальных проблем переводческого процесса. Идея исследования заключается в реализации и совершенствовании межкультурных связей. В процессе перевода важно уметь макро- и динамический подход к проблеме, не цепляясь за определенную фиксированную форму и не комбинируя многие приемы перевода. В связи с этим для достижения поставленной цели был использован метод сравнительного исследования. Различное сотрудничество с Китаем, различные обмены и коммуникации осуществляются посредством языка. А точность перевода слов и политических терминов, имеющих китайскую специфику, напрямую влияет на понимание их политики, в чем и состоит практическая значимость исследования. В связи с развитием межнациональных отношений возрастает роль перевода. Практическая значимость данного исследования заключается в том, что в нем рассматриваются способы их правильного решения, а также показано, как обозначать и переводить слова данной лексической группы. В результате выявлено, что в процессе перевода слов только с китайского на казахский язык необходимо использовать все его виды - транслитерацию, интерпретационный перевод, дословный перевод и вольный перевод, чтобы правильно выразить коннотацию китайской культуры.

Ключевые слова: китайский язык, казахский язык, лексика с национально-культурной спецификой, виды перевода, транслитерация, толковый перевод, дословный перевод, свободный перевод.

K. Gabitkhanuly*

A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: kayrat.g@mail.ru**THE PROBLEM OF WRITING AND TRANSLATING WORDS WITH NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICS IN THE KAZAKH LANGUAGE**

Abstract. Chinese vocabulary with national and cultural specific meanings - words unique to Chinese society, expressing objects, concepts or phenomena with their own characteristics of time, era. Such vocabulary covers all areas of the political, economic, cultural, and social life of Chinese society. In comparison with the vocabulary of other languages, you can see that some words in Chinese have their own cultural connotation. At present, in connection with the development of interethnic relations, the role of translation is increasing. The purpose of the study is to reveal ways of translating vocabulary that has a cultural connotation that is unique to Chinese and not found in other languages. Words with Chinese characteristics reflect the historical, cultural characteristics inherent in the country itself. Their correct translation is one of the urgent problems of the translation process. The idea of the study is to implement and improve intercultural relations. In the process of translation, it is important to be able to approach the problem in a macro-and dynamic way, without clinging to a certain fixed form and combining many translation methods with each other. Various cooperation with China, various exchanges and communications are carried out through language. And the accuracy of the translation of words and political terms with Chinese characteristics directly affects the understanding of their policies, which is the practical significance of the study. In connection with the development of interethnic relations, the role of translation is increasing. The practical significance of this study lies in the fact that the ways of their correct solution are considered, it is shown how to designate and translate the words of this lexical group. As a result, it was revealed that in the process of translating words only from Chinese into Kazakh, it is necessary to use all its types – transliteration, interpretative translation, literal translation and free translation to correctly express the connotations of Chinese culture.

Keywords: Chinese, Kazakh, vocabulary with national and cultural specifics, types of translation, transliteration, explanatory translation, literal translation, free translation.

Кіріспе

Қытайлық ерекшелікке ие лексика қытай мәдениетінің мыңдаған жылдардағы танымын (коннотациясын) білдіретін өзіндік ерекшелігі бар сөздерді қамтиды. Бүгінгі таңда отандық лингвистикалық зерттеулер мен аударма саласында оларды жан-жақты қарастырудың маңызы зор. Қазақстан мен Қытай арасындағы мәдени, дипломатия, экономика және т.б. салалардағы ынтымақтастықты тереңдету, этносаралық қарым-қатынастың дамуын ілгерлету, Қытай елі туралы толыққанды ақпарат алу үшін тілдік кедергілер болмауға тиіс. Қытай тіліне ғана тән, өзге тілдерде кездеспейтін мәдени коннотацияға ие сөздерді аудару барысында дұрыс шешудің жолдарын қарастыру, аталған лексикалық топты қазақ тілінің заңдылығы бойынша дұрыс таңбалау, аудару жолдарын көрсету, сараптамалар жасау бүгінгі уақыт талабынан туындап отырған осы зерттеудің басты *міндеті* болып табылады.

Материал және әдістер

Қытайлық ерекшеліктерге ие сөздерді төмендегідей жіктеп көрсетуге болады:

Бірінші – саясат пен экономикаға қатысты лексика.

Бұған қытайдың нақты саяси өмірі мен экономикалық ерекшелігіне, ортасына сай пайда болған, қазақ тілінде сәйкес баламасы жоқ, саясат пен экономикаға қатысты сөздер мен сөз тіркестері жатады. Олар қытайдың өзіне ғана тән ерекше заттарды, оқиғаларды немесе идеяларды білдіреді. Бұл сөздер қазақ ұғымы мен мәдениетінде жоқ немесе мүлде басқа мағынаға ие. Тіл – қоғамдық құбылыс, сонымен бірге ол ұлттық мәдениеттің көрінісі, ұлттық мәдениет оның тілінде сақталады (2, 1988: 275).

Мысал ретінде мынадай сөздер мен сөз тіркестерін көрсетуге болады: «一国两制 тікелей аудармасы «бір ел, екі жүйе», яғни Қытай жүз жыл Англияның басқаруында болған Гонконгды қайтарып алады, бірақ, оның бұрынғы капиталистік басқару жүйесі сақталады, сөйтіп бір мемлекет ішінде қытайлық социализм жүйесі де, капиталистік Гонконг жүйесі де қатар жүреді. Реформа және ашылу кезеңінде пайда болған «四个现代化» «төрт саланы модернизациялау – яғни ауыр өнеркәсіп, ауылшаруашылық, ұлттық қорғаныс, ғылым мен техника салаларының модернизациясы (工业化、农业现代化、国防现代化、科学技术现代化)», осы орайда «四个现代化» «төртті модернизациялау» деп аударып айтпаса, қытайлықтардан басқа ел өкілдері түсіне қоймаса керек.

Соңғы жылдары ҚКП Орталық Комитетінің Бас хатшысы Ши Жинпинь **中国梦** «Қытай арманы» және **中华民族伟大复兴** «Қытай ұлтының ұлы жаңғыруы» идеяларын ұсынды. Қытайдың Премьер-министрі Ли Кычиян Үкіметтің жұмыс баяндамасында **温饱问题** «тамақтың тоқтығы мен киімнің бүтіндігі мәселесі» және **实现小康** «дөңгелек дәулетті өмір сүруді жүзеге асыру» дегендерді айтты. Бұлардың барлығы – қазіргі қытай қоғамының, қытайлық ерекшелікке ие лексиканың тілдегі нақты көрінісі.

Қытай өзін саяси, экономикалық жағынан өзіндік ерекшелігі бар социалистік ел санайды. Соған байланысты **中国特色社会主义** «Қытайлық ерекшелікке ие социализм», **全国人民代表大会** «Бүкілқытайлық халықтық өкілдері құрылтайы», **改革开放政策** «реформалар және ашықтық саясат» деген сөздер мен сөйлемдер де көп қолданылады.

Экономикалық даму тұрғысынан үкімет адамдарға жақсы қоғамдық өнімдер мен қызметтерді ұсынады, яғни адамдардың өмір сүруіне жағдай жасайды, жәрдемдеседі. Сондықтан мағынасына қарай **惠民生** дегенді «халықтың әл-ауқатын арттыру», **促发展** «экономикалық дамуды жеделдету», **经济新常态** «экономиканың қалыпты жағдайы», **市场经济** «базар экономикасы», **一带一路** «бір белдеу – бір жол», **走出去战略** «шетел нарығына шығу стратегиясы», **和谐社会** «жарасымды қоғам», **小康社会** «дөңгелек дәулетті қоғам» деген терминдер пайда болды.

Екінші – философия, рухани мәдениетке байланысты лексика.

Қытай ұлтының дәстүрлі мәдениетінің ауқымы кең, тамыры терең. Кейбір сөздер, бір қарағанда, күнделікті өмірде қолданылатын қарапайым сөздер болғанымен, олардың біразы Қытайдың мыңдаған жылдық мәдени құндылықтарын білдіретін сөздер санатына жатады. Мәселен, **айдаһар** (龙), **толықұс** (凤), **тасбақа** (龟) және **Бұдда** (佛), әулие, **дәруіш** (仙), **бұддалық Чаң ағымы** (禅宗) және т.б. Ежелгі Қытайда Кунфузы (孔夫子) мен Мәниге уәкілдік еткен Лаузы және Жуанзы уәкілдік еткен даосизм пайда болды. Кунфузы ілімі **儒家学说** (орысша Конфуций) мен Даоизм (**道家学说**) Қытайдың ежелден келе жатқан маңызды дүниетанымдары болып, екі мың жылдан бері қытай халқының санасына әсер етіп келді. Бұдан басқа, қытайдың философиялық мағынасы бар сөздерінен «**阴阳 yinyang**» қазақша – *ин мен яң* (орысша – *инь-ян*), «**道德经 daodejing**» қазақша – *дау ды жиң* (орысша – *дао дә цзинь*), «**大藏经 dacangjing**» қазақша – *да саң жиң* (орысша – *да цзан цзин*), «**周易 Zhouyi**» қазақша – *Жоу и* (орысша – *чжоу и*), «**修身 xiushen**» (өзін жетілдір), «**齐家 qijia**» (отбасын кемелдендіру) «**治国 zhiguo**» (ел басқару, мемлекетті тәртіпке келтіру), «**平天下**» (елді тыныштандыру) «**八卦 ba gua**» (*багуа*) және т.б. атап өтуге болады (3).

Ежелгі Қытай мәдениеті мен қытайдың ерекше әдет-ғұрыптарына қатысты сөздерден **阴历 ай күнтізбесі**, **大雪** қалың қар (қытайлық ай күнтізбесінің жиырма төрт күнтізбесінің бірі), **火锅** (huoguo) *хого*, **打麻将** (da majiang) *мажаң ойнау*, **气功** (qigong) қазақша – *чигуң* (орысша – *цигун*), **春节** көктем мерекесі, **京剧** Бейжің операсы, **丝绸之路** жібек жолы, **象形文字** *пиктограмма*, **旗袍** (qipao) қытай әйелдерінің дәстүрлі көйлегі – қазақша – *чипау*, (орысша – *ципао*); **书法** каллиграфия, **针灸** инемен емдеу, **天子** император (Тәңір ұлы), **天象** аспан құбылыстары және т.б. атауларды осы топқа жатқызуға болады.

Үшінші – қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге байланысты қалыптасқан лексика.

Қытай елінің өзіне тән тарихи, әлеуметтік жағдайына байланысты қалыптасқан терминдер бар. Мысалы: **剩女** тіке аудармасы – *артылып қалған әйелдер*, мағынасы – *отырып қалған, үйлену жасынан өткен әйелдер*, **黑色收入** *қара кіріс* мағынасы – *көлденең табыс*, **钉子户** тіке аудармасы – *шеге отбасы мағынасы қоныс аудармай қойған отбасы*, **纸老虎** тіке аудармасы – *қағаз жолбарыс*

мағынасы – *қорқынышты емес*, 光棍 тіке аудармасы – *жалғыз таяқ*, мағынасы – *үйленбеген*, бойдақ, 农民工 тіке аудармасы – *диқан жұмысшылар* мағынасы – *ауылдан қалаға уақыттық келіп, жалданып жұмыс істейтін диқандар* және т.б. Қытай қоғамынан хабары бар адам болмаса, бұл сөздерді түсіну қиын. Мақала жазу барысында салғастырмалы талдау, салыстыру, жүйелеу, сипаттау әдістері кеңінен қолданылды.

Әдебиетке шолу

Қытайдағы әдебиеті мен мәдениетінің көрнекті өкілдері – Күнзы, Мыңзы, Ли Бэй, Ду Фу, Лу Шүн, Мау Дүн, Лау Шы, Ба Жин, Сау Иүй, Жанбозан, Уаң Мың т.б. шығармаларының біразы бұғанға дейін қазақ тіліне тәржімаланды. Қазақ және қытай тілдерінің кейбір салалары ғылыми тұрғыда салғастыра зерттеліп, «қытайша-қазақша сөздік», «қытайша-орысша-қазақша тіл білімі терминдері», «қытайша-орысша-қазақша дипломатиялық терминдер сөздігі» және т.б. сөздіктер жарық көрді. Халықаралық конференциялар ұйымдастырылып, ғылыми жинақтар жарияланды. Бұларды зерттеуге Қытай мен Қазақстанда тұратын қазақ зерттеушілерден (Н.Мыңжани, К.Хафизова, С.Найман, Қ.Ғабитханұлы, Д.Мәсімханұлы, Т.Қалибекұлы, А.Кенжебаева т.б.) үлкен үлес қосты.

Халықаралық маңызға ие тілдердің бірі ретінде қытай тілі әлемдік саясатта, экономика мен мәдениетте және т.б. салаларда кеңінен қолданылады. Әлемдік қауымдастықтың бір мүшесі, әрі жақын көршісі ретінде Қазақстан Қытайдың тыныс-тіршілігін, болып жатқан жағдайларды біліп отыру үшін қытай тіліндегі ақпаратты міндетті түрде мемлекеттік тілге – қазақ тіліне аударуға тура келеді. Бұл ретте қарапайым лексиканы аудару оңай болғанымен, қытайлық ерекшелікке ие лексиканы аудару, қазақ тіліне бейімдеп жазу қиындықтар тудырады. Өйткені ондай лексика қытай мәдениетінің мыңдаған жылдардағы танымын (коннотациясын) білдіретін өзіндік ерекшелігі бар сөздерді қамтиды. Аударма барысында оларға қазақ тілінен баламалы сөздер мен сөз тіркестерін табу кейде мүмкін де емес. Ондай жағдайда, кейде біз қытай әдет-ғұрпын және т.б. ерекшеліктерді түсіндіретін «қытайлық ерекшелікке ие қазақ тілін» жасауымызға тура келеді. Қалай болғанда да, тек қытай қоғамы ғана емес, халықаралық қауымдастық та мойындаған және қабылдаған көптеген қытайлық ерекшелікке ие сөздер мен сөз тіркестерін қазақ тіліне аударып, қазақтілді ортаға түсіндіру – тілтану мен аударма саласындағы маңызды түйіндердің бірі екені сөзсіз.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – қытай қоғамына ғана тән, уақыттың, дәуірдің өзіндік ерекшеліктерін сипаттайтын заттарды, ұғымдарды немесе құбылыстарды білдіретін өзіндік «болмыс» пен мәдени коннотацияға ие сөздерді қазақ тіліне аудару, бейімдеп жазудың жолдарын зерделеп, нақты тұжырымдар жасау. Қытайлық ерекшелікке ие сөздер – қытай лексикасында ең жиі қолданылатын сөздер қатарында болып, қытай қоғамының саяси, экономикалық, мәдени, әлеуметтік өмір және т.б. барлық саласын қамтиды. Өзге тілдердің лексикасымен салыстырғанда қытайлық ерекшеліктері бар лексика өзіндік «болмыс» пен мәдени коннотацияға ие екендігімен ерекшеленеді. Бұрынғыны айтпағанда, Қытай реформасы мен есік ашуының (改革开放) үздіксіз терендей түсуіне байланысты, Қытайда жыл сайын мыңдаған жаңа сөздер пайда болады (1, 1988: 336). Осыған орай, іргедегі көршіміз туралы толық ақпарат алып, қазақтілді ортаға түсінікті болуы үшін қытайлық ерекшелікке ие лексиканы қазақ тіліне дұрыс аудару, аударылмайтын жалқы есімдерді қазақ тілінің заңдылығы бойынша бейімдеп жазу мақсаты туындайды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ пен қытай көрші отырған елдер болғанымен, екі елдің тарихы мен мәдениетінде, сенімдері мен түсініктерінде, қоғамдық жүйесінде үлкен айырмашылықтар бар. Оның үстіне қазақ, қытай тілдері – құрылымы жағынан да туыстығы жағынанда екі түрлі жүйеге жататын тілдер. Сол себепті қытайлық ерекшелікке ие сөздер мен сөз тіркестерін аудару барысында келесі аударма тәсілдерін қолдануға болады деп ойлаймыз:

(1) *Дыбыстық аударма (транслитерация)*

Транслитерация (латын әліпбиіндегі trans – арқылы, littera – әріп) – бір жазудағы әріптерді екінші бір жазудың әріптерімен, яғни бір әліпбидегі жазуды басқа бір әліпбиге ауыстыру деген мағынаны білдіреді, басқаша айтатын болсақ, бұл әдістер терминдерді аудару баламасы болмайтын, аударылмайтын терминдерді таңбалау мен дыбыстаудың кең тараған тәсілдерінің бірі болып табылады (4, 2021). Яғни сөздің орфографиялық қалпын емес, оның фонетикалық қалпын беру.

Қытай және қазақ тілдерінің фонетикалық жүйелерінің айырмашылығы салдарынан, сөзді аударудың мұндай тәсілін тек шартты түрде, қазақ дыбысына жуық дыбысты беруге тиіспіз.

Бұл әдіс аударатын тілде түп аударылатын тілге сәйкес сөз болмаған кезде, түпнұсқа тілдегі терминдерді ресми немесе мағыналық тұрғыдан аудару мүмкін болмағанда ғана қолданылады. Мысалы, Қытайдың кейбір ұлы ойшылдары мен олардың классикалық кітаптарының аттарын сөзбе-сөз аударма және интерпретациялық аударма арқылы аудару мүмкін емес, сондықтан транслитерацияны тікелей қолдану дұрысырақ. «周礼 ZHou Li» дегенді «Жоу ли» (орысша – *Чжоу ли*), «论语 Lun Yu» дегенді «Лун и» (орысша – *Лунь юй*), «易经 Yi jing»-ді «Ижиң» (орысша – *Ицзин*), Қытайдың ежелгі ұлы ойшылдары «孔夫子 Kongfuzi» дегенді «Куң Фузы» (орысша – *Конфуций*) деп, «孟子 Mengzi» дегенді «Мыңзы» (орысша – *Мэнцзы*) деп, «诗经 SHi Jing» дегенді «Шыжиң» (орысша – *Шицзин*), «本草纲目 Ben cao Gang mu» дегенді «Бын сау гаң му» (орысша – *Бэнцаоганму*) деген сияқты орыс тілінің заңдылығы емес, қазақ тілінің фонетикалық заңдылығына сай, түпнұсқа тілдің дыбысталуына жақындастырып жазған дұрыс деп санаймыз.

Күнделікті өмірдегі кейбір қарапайым сөздер де белгілі бір қытайлық ерекшелікке ие, себебі о баста сол затқа қытайша ат қойылып, сол ортадан сыртқы дүниеге тараған. Қазақ тілінде оған сәйкес келетін сөз табылмайтындығы да сондықтан. Ата-бабаларымыз сонау ертеден кейбір сөздерді транслитерациялап қолданып келген, мысалы, өзімізге таныс *лагман, манпар, манты, чай* сөздері қытайдың 拉面 (la mian), 面片 (mian pian), 馒头 (man tou), 茶 (cha) сөздерінен келген. Осы сияқты төмендегі сөздердің бәрін транслитерация әдісімен қазақ тілінің фонетикалық заңдылығы бойынша жазуға болады. Мәселен, 阴阳 (yin yang) дегенді *ин яң* (орысша – *инь янь*), 功夫 (gong fu) дегенді *гұңфу* (орысша – *гунфу*), 武 (wu shu) дегенді *у шу* (орысша – *ушу*), 人参 (ren shen) дегенді *рыншын* (орысша – *женьшень*), 炕 (kang) қазақшасы – *қаң* (орысша – *кан*), 太极 (tai ji) қазақшасы – *тайжи* (орысша – *тайцзи*), 豆腐 (dou fu) қазақшасы – *дуфу* (орысша – *тофу*), 韭菜 (jiu cai) қазақша – *жусай* (орысша – *джусай*), 风水 (feng shui) қазақша – *фыңшуй* (орысша – *фэншуй*), 财神 (cai shen) қазақша – *сайшын* (орысша – *цайшень*) және т.б.

(2) Түсіндірме (интерпретациялық) аударма

«Интерпретация» сөзінің мағынасы «түсіндіру», «түсінік беру», «мағынасын ашу» дегенді білдіреді. Ағылшын және француз тілдерінде «interpret» бір мезгілде «аудару» және өзінше «түсіндіру, талқылау» дегенді білдіреді. Мәтінді интерпретациялау сол мәтіннің ішіндегі мазмұнды ашу деген сөз. Нәтижесінде, кез келген мәтінді оқу, жалпы кез келген сөзді қабылдау акті (адам оқығанын немесе естігенін түсінген жағдайда ғана) интерпретациялау болып табылады. Мәтінді интерпретациялау қандай да бір деңгейде терең, қандай да бір деңгейде толық болуы мүмкін. Зерттеу қызметі немесе оқу практикасы ретіндегі мәтінді интерпретациялаудың міндеті мәтіннен барынша мол ақпарат алып, автордың мәтінге жүктеген мазмұнын, сонымен қатар автордың еркінен тыс жүктелген мазмұнның мағынасын өзі үшін ғана емес, өзгелерге де барынша ұғындыру болып табылады (5, 2015).

Қытайлық ерекшелікке ие кейбір сөздер қолданысы мен сөзжасамы жағынан ерекше мәдени коннотациялары болмағанымен, ол атаулар тек қытай еліне ғана тән кейбір қоғамдық құбылыстардың сипаттамасы болып табылады. Сондықтан ондай атауларды өзге елдің оқырмандарына тек түсіндіру арқылы ғана жеткізу мүмкін болады. Интерпретациялық аударма қытайлық ерекшелігі бар көне сөздер мен қытайдың дәстүрлі мәдениетін бейнелейтін жаңа сөздерді, әсіресе Қытайдың соңғы жылдардағы реформасы мен есік ашу барысында пайда болған экономикалық және саяси терминдерді аударудың ең тиімді әдісі деуге болады.

«四个自信» «төртке сенімді болу» (Қытайдың ерекшеліктеріне ие социализм жолына, теориясына, жүйесіне және мәдениетіне деген сенім болу).

«两个维护» «Екіні қолдау» (Бас хатшы Ши Жинпинді ҚКП Орталық Комитеті мен бүкіл партияның көшбасшысы деген ұстанымды қолдау мен ҚКП Орталық Комитетінің орталықтандырылған, біртұтас басшылығының беделін қолдау).

«四个意识» «Төрт сана болу» (саяси тұтастықты сақтау, үлкен болашаққа сену, көшбасшыға бойұсыну және партияның орталық басшылығын тыңдау).

«两弹一星» 精神 «Екі бомба, бір жерсерік» рухы (Екі бомба – Қытайдың өзі жасаған атом бомбасы мен құрлықаралық баллистикалық зымыранын, бір серік – ұшырған жасанды жерсерікті білдіреді. Осындай табысқа жеткен ғалымдардың өз жұмысына деген зор сенімі мен қажырлы еңбек, жанқиярлық рухынан үйрену керек)

反对 «四风» «төрт нәрсеге қарсы тұру» (яғни формализм, бюрократизм, гедонизм және ысырапшылдық осы төрт нәрсеге қарсы тұру).

治大国若烹小鲜 «Үлкен елді басқару ұсақ балықтарды пісіргенмен тең» (елді басқаратындар мұқият болуы керек, олардың жүргізіп отырған саясаты мен іс-шаралары бәріне бірдей пайдалы болуы, барлық жағдай ескерілуі тиіс).

三大攻坚战 (防范化解重大风险攻坚战、精准脱贫攻坚战、污染防治攻坚战) «Үш қатал шайқас» (қаржылық тәуекелдерді болдырмау мен жою, кедейлікпен күресу және ластанудың алдын алу).

八荣八耻 «Сегізбен мақтанып, сегізден арлану» деп қана аударып қойсақ, түсініксіз болатыны белгілі. Оның мағынасы

1. 以热爱祖国为荣, 以危害祖国为耻。
2. 以服务人民为荣, 以背离人民为耻。
3. 以崇尚科学为荣, 以愚昧无知为耻。
4. 以辛勤劳动为荣, 以好逸恶劳为耻。
5. 以团结互助为荣, 以损人利己为耻。
6. 以诚实守信为荣, 以见利忘义为耻。
7. 以遵纪守法为荣, 以违法乱纪为耻。

8. 以艰苦奋斗为荣, 以骄奢淫逸为耻 (6, 2021) мұны:

1. Отан сүюді мақтан тұту, Отанға зиян тигізуді ар санау.
2. Халыққа қызмет етуді мақтан тұту, халықтан алшақтауды ар санау.
3. Ғылымды насихаттауды мақтан тұту, ұятсыздықты ар санау.
4. Еңбекқорлықты мақтан тұту, жалқаулықты ар санау.
5. Береке-бірлік пен өзара көмек көрсетуді мақтан тұту, жеке пайдаға кенелуді ар санау.
6. Адал да сенімді болуды мақтан тұту, әділетсіздікті ар санау.
7. Заңды құрметтеуді мақтан тұту, заң мен тәртіпті бұзуды ар санау.
8. Қажымай еңбектенуді мақтан тұту, тәкаппарлық пен мендікті ар санау. Осылай таратып аударуға тура келеді.

«打虎» «拍蝇» «猎狐» «Жолбарыстарды соғу», «шыбындарды қағып түсіру» және «түлкілерді аулау» (жоғары лауазымды шенеуніктер, төмен дәрежелі шенеуніктер мен қашқын шенеуніктердің заңға қайшы әрекеттері мен сыбайлас жемқорлығына қарсы іс-қимылдар. Бұл жердегі «жолбарыс», «шыбын», «түлкі» дегендері – биліктің жоғары төмен жағында отырып, заңға қайшы жұмыс істеген жемқор басшылар).

Түсіндірмелі стратегияны қолданудың артықшылығы – аудармашының сөздік құрамының бастапқы мағынасына сүйенудің қажеті жоқ және қытай сөздерін түсіндіру үшін түсінуге қолайлы тілді қолдану керек.

Қытайдың тамақтану мәдениетінің ұзақ жылдық тарихы бар, тамақ түрлері атауының өзі мыңнан астам болып, аспаздықта көптеген тағам мектептері, әр өңірдің өзіндік тағамдары қалыптасқан. Сондықтан қытай тағамдары атауларын дұрыс аудару – аудармашылар үшін ең қиын тақырыптардың бірі. Қытайда *қуыру*, *қақтау*, *шыжғыру*, *қайнату*, *бұқтыру* т.б. сияқты көптеген тағам пісіру әдістері бар, сондықтан қытай тағамдарын дұрыс аудару үшін түсіндірме қажет.

Мысалы: Сы чуан асханасында 鱼香肉丝 дегенді «балық иісті сиыр еті талшықтары» деп сөзбе-сөз аударып түсіндіру қиын, сондықтан оны «балық дәмі бар қуырылған сиыр еті» деп аударуға тура келеді. Жы жияң асханасындағы 糖醋里脊 дегенді «тәтті әрі қышқыл қабырға» дегеннен гөрі, «тәтті және қышқыл тұздықпен қуырылған қабырға» деп аударған түсініктірек.

(3) Сөзбе-сөз аударма және еркін аударма

Сөзбе-сөз аударма – жекелеген сөзді аудару. Мұндай аудармада сөз арасындағы мағыналық, стилистикалық және синтаксистік мағыналары есепке алынбайды. Сөзбе-сөз аударма – түпнұсқа мазмұны мен түпнұсқа формасын сақтайтын аударма әдісі немесе аударылған мәтін. Әдетте аударманың формасы мен мазмұны түпнұсқаға сәйкес келуі керек деп есептеледі. Ал еркін (вольный) аударма дегеніміз – аудармашының түпнұсқаның мазмұнын өз бетінше түсіндіруі. Аудармашы еркін аударманы пайдаланған жағдайда түпнұсқаның мағынасы мен рухына қаныға отырып, оларды өз формасына түрлендіреді. Қытайлық ерекшелікке ие лексиканы аударғанда бұл әдістер кейде қатар қолданылады. Ең айқын мысалы: қытай классикалық әдебиеті «四书» дегенді «төрт кітап», «五经» дегенді «бес кітап», 《三字经》 «үш тәпсір», 百家姓 жүз отбасының аты, мифке 大禹治水 «Ұлы Ю тасқынды тізгіндеді», 嫦娥奔月 «Чан Э айға ұшады», 百花齐放, 百家争鸣 «Барлық гүлдер шешек атсын, барлық мектептер (ағым, ілім) үн қатсын», 中国的改革开放政策 «Қытай реформасы және есікті ашық ұстау саясаты» деген сөзбе-сөз аударманы қолдауға болады. Тағы бір мысал: «中华民族的传统博大精深、源远流长。早在 2000 多年前, 就产生了以孔孟为代表的儒家学说和以老庄为代表的道家学说» (7) дегенді «Қытайдың ең бай дәстүрлі мәдениетінің тамыры сонау өткеннен бастау алады. Екі мың жыл бұрын Кунфузы ілімінің негізін Кунфузы мен Мыңзы қаласа, Чуанзы даосистік ілімнің негізін жасады» деп аударуға болады.

Сөздерді аудару барысында сөзбе-сөз аударма, еркін аударма кезектесіп, кейде қатар қолданылатын «параллель әдіс» – тілдің лексикасы мен семантикасындағы олқылықтардың орнын толтырудың тиімді жолы. «Параллель әдіс» алдымен аударма тіліндегі сәйкес сөздерді іздейді және оған жаңа мағына береді немесе сәйкес сөз болмаған кезде туынды арқылы парафраза жасау үшін ұқсас түбірлерді және синтезді қолданады. Осылайша аудару барысында сөзбе-сөз аударма, еркін аударма кезектесіп, кейде қатар қолданылады. Мысалы, «体制机制弊端和结构性矛盾是拦路虎» дегенді «институционалданған келеңсіздіктер, құрылымдық қайшылықтар – үлкен кедергіге айналады» деп аударылады. Бұл жердегі «拦路虎» сөзінің тура аудармасы «жол тосқан жолбарыс», біз оны түсінікті болу үшін «үлкен кедергі» деп алдық. «经济发展进入新常态, 精神面貌要有新状态» (8) дегенді «Экономикалық даму өзінің жаңа қалыпты күйіне, рухани даму өзінің жаңа қалыпты жағдайына енді» деп аударуға болады. Қытайда екінің бірі «精神文明» (рухани мәдениет) терминін кеңінен қолданады. Бұл сөз кең мағынада қытайлық идеологияны, адамгершілікті, мәдениетті, ғылымды, демократия мен заңның үстемдігін және т.б. бәрін қамтыса, тар мағынада мораль мен этикаға қатысты айтылады. Байқағанымыздай, аударма процесінде сөзбе-сөз аударманы, еркін аударманы және екеуін кезектесіп немесе қабаттастырып қолдануға тура келеді.

«和谐社会» «жарасымды қоғам» деп демократия мен заңдылықты, шындық пен әділеттілікті, адалдық пен достықты, өмірге, тұрақтылық пен тәртіп орнаған, адамдар мен табиғат үйлесім тапқан жарасымды қоғамды айтады.

«送红包» «Қызыл пакеттер беру» – құттықтау, құттықтаушыға алғыс білдіру үшін «қызыл қағаз пакетке ақшаны бүктеп салып беру», «қызыл конверт жіберу» дегенді білдіреді. «Қызыл конверт жіберу» – Ежелгі Қытай дәстүрі және әртүрлі жағдайда әртүрлі мағынаға ие (9, 2021). Мысалы, дәстүрлі Луна жаңа жылы, яғни Көктем мерекесі кезінде жасы үлкендер балаларға «жаңа жылдық ақша» деп аталатын қызыл конверттер сыйлайды; мерекелік жағдайларда, мысалы, үйлену тойлары, баланың туған күні және т.б. «қызыл конверттер беріп» құттықтайды. Кей кезде «қызыл конверт беру» пара беру деген мағынаны да білдіруі мүмкін. Сондықтан әртүрлі контекске сәйкес, «қызыл пакет» тіркесіне әртүрлі түсініктеме беріп, аударма жасауға тура келеді.

Қорытынды

Қытай мен Қазақстан – тарихи көрші ғана емес, сауда-экономика, ғылым-білім, мәдениет т.б салаларда тығыз ынтымақтастық орнатқан стратегиялық серіктес. Әр саладағы ынтымақтастықты бұданда биік деңгейде күшейтуге екі елде мүделі. Тілдік аударманың мақсаты – мәдениеттер арасындағы қарым-қатынасты жақсарту. Ол үшін аударманың сапалы шығуы өте маңызды. Сондықтан аударма процесінде белгілі бір бекітілген формаға жабысып қалмай, мәселеге макро және динамикалық тұрғыдан қарап, көптеген аударма әдістерін өзара ұштастыра білу қажет. Қытаймен арадағы әртүрлі ынтымақтастық, түрлі алмасулар мен коммуникациялар тіл арқылы жүзеге асатындықтан қытайлық ерекшелікке ие лексика мен саяси терминдер аудармасының дәлдігі қажет, бұл өз кезегінде олардың саясатын тереңірек түсінуге тікелей әсер етеді.

Қытай қоғамына ғана тән, уақыттың, дәуірдің өзіндік ерекшелігін сипаттайтын заттарды, ұғымдарды немесе құбылыстарды білдіретін өзіндік «болмыс» пен мәдени коннотацияға ие сөздері қазақ тіліне аудару барысында дыбыстық аударма (транслитерация), интерпретациялық аударма, сөзбе-сөз аударма мен еркін аударма тәсілдерін қолдануға болады. Қоғамдық-саяси терминология процесінде аударма үшін қандай әдіс қолданылғанына қарамастан, аудармашы мықты тілдік және мәдени дағдылардан басқа, белгілі бір дәрежеде тарихтан хабары бар, саяси сауатты, саясаттың коннотациясын терең түсіне білуі қажет. Сондықтан аударма тілдік, әдеби, мәдени және саяси факторларды білгенде ғана шынайы сәтті шығады.

BR11765619 «Мемлекеттік тілдің ақпараттық-инновациялық базасы ретіндегі қазақ тілінің ұлттық корпусын әзірлеу: ғылыми-зерттеу және оқыту интернет-ресурсы» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру бойынша ғылыми-зерттеу жобасы негізінде әзірленді.

Әдебиет

中国大百科全书. 语言文字, 中国大百科全书出版社. 北京.上海, 1988 年 – 336 页

民族文化辞典, 民族出版社. 北京, 1988 年. – 361 页

盘点 70 个必背的“中国特色» 词汇. <https://zhuanlan.zhihu.com/p/71275038>

«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VIII том (Электронды ресурс).

<https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F> (Қараған уақыт: 30 шілде 2021)

Абдуллаева, Ж. Т. Аударма және интерпретация // Вестник КазНУ. Серия филологическая, (S.I.), v. 137, n. 3, oct. 2015. ISSN 2618-0782. (Электронды ресурс) <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/933> . (Қараған уақыт: 29 шілде 2021)

小鸡词典 (Электронды ресурс) <https://jikipedia.com/definition/746503693> (Қараған уақыт: 29 шілде 2021).

温家宝, 把目光投向中国 —— 在哈佛大学的演讲 <http://ee.china-embassy.org/chn/dtxw/t107706.htm>

李克强 : 经济发展进入新常态精神面貌要新状态 - 新闻- 腾讯

http://news.cnr.cn/special/2015lh/zb/rdkm/zy/20150305/t20150305_517890559.shtml

现代汉语词典. 商务印书馆. 北京, 2021 年, – 520 页

References

Zhongguo dabaikeshu.yuyanwenzi. Zhongguo dabaikeshu chubanshe. Beijing. Shanghai, 1988 nian. P. 336. (in Chinese).

Minzu wenhua cidian. Minzu chubanshe. 1988 nian. Beijing. pp. 361. (in Chinese).

Pandian 70gebeibide “zhongguotese» cihui. <https://zhuanlan.zhihu.com/p/71275038> (in Chinese)

«Qazaqstan»: Ultyq enciklopediya / Bas redaktor A. Nysanbaev – Алматы «Qazaq enciklopediyasy» Bas redakciyası, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VIII том Available at: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F> (Accessed: 30 July 2021) (in Kazakh)

Abdullaeva, ZH. T. Audarma jane interpretasiya // Vestnik KazNU. Seriya filologicheskaya, (S.I.), v. 137, n. 3, oct. 2015. ISSN 2618-0782. Available at: <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/933> (Accessed: 29 July 2021) (in Kazakh).

Xiaoji cidian. <https://jikipedia.com/definition/746503693> (in Chinese).

Wen Jiabao, Ba muguang touxiang zhongguo —— zai hafu daxue de yanjiang. <http://ee.china-embassy.org/chn/dtxw/t107706.htm> (in Chinese).

Li Keqiang:Jingji fazhan jingru xin changtai jingshen mianmao yao jing xin zhuangtai—— Xin wen-tengxun. http://news.cnr.cn/special/2015lh/zb/rdkm/zy/20150305/t20150305_517890559.shtml (in Chinese).

Xiandai hanyu cidian.shangwu yinshuguan 2021 nian. Bei jing P. 520 (in Chinese).